

ItK

3-4

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2000

A TARTALOMBÓL

Szörényi László: Neolatin Dózsa-eposz – homéroszi paródia és lucanusi történeti irónia

Bitskey István: Ekkleziológia és retorika Pázmány Péter műveiben

Debreczeni Attila: „Fenség” és „Grácia”

(Ízléstörekvések a 18. század végének magyar irodalmában)

Pozsvai Györgyi: Az intertextuális hagyományteremtés poétái a századfordulón

*

Latzkovits Miklós: Mikor és miért írta Sztárai *Az igaz papságnak tikörét?*

*

Mezei Márta: „Magamat ragyogtatom” (Közelítések a *Fogságom naplójához*)

Gintli Tibor: Ádám és a torz viszony

*

Gere Zsolt: „Hat gím jöve sebtén elébe”

(Vörösmarty eposzterve és őstörténeti felfogása a *Zalán futását* követően)

*

Szemle

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK
2000. CIV. évfolyam 3–4. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG	<p><i>Szörényi László</i>: Neolatin Dózsa-eposz – homéroszi paródia és lucanusi történeti irónia 281</p> <p><i>Bitskey István</i>: Ekkleziológia és retorika Pázmány Péter műveiben 294</p> <p><i>Debreczeni Attila</i>: „Fenség” és „Grácia” (Ízléstörekvések a 18. század végének magyar irodalmában) 311</p> <p><i>Pozsvai Györgyi</i>: Az intertextuális hagyományteremtés poétái a századfordulón 353</p>
Szörényi László főszerkesztő	
Kecskeméti Gábor felelős szerkesztő	
Balázs Mihály	
Bíró Ferenc	
Bitskey István	
Dávidházi Péter	
Erdődy Edit	
Kőszeghy Péter	
Kulcsár Péter	
Tverdota György	
Vizkelety András	
*	
Császtvay Tünde technikai szerkesztő	
	<p>Kisebb közlemények</p> <p><i>Latzkovits Miklós</i>: Mikor és miért írta Sztárai <i>Az igaz pap-ságnak tikörét?</i> 376</p> <p><i>Granasztói Olga</i>: A libertinus irodalom fogadtatása Magyarországon 393</p> <p><i>Finta Gábor</i>: A lét vándora (Krúdy Szindbádjáról) 405</p> <p>Műhely</p> <p><i>Mezei Márta</i>: „Magamat ragyogtatom” (Közelítések a <i>Fogásom naplójához</i>) 416</p> <p><i>Gintli Tibor</i>: Ádám és a torz viszony 440</p> <p>Műelemzés</p> <p><i>Gere Zsolt</i>: „Hat gím jöve sebtén elébe” (Vörösmarty eposzterve és őstörténeti felfogása a <i>Zalán futását</i> követően) 454</p> <p>Adattár</p> <p><i>Bódi Katalin</i>: Dayka Gábor kiadatlan Batteux-fordításai 497</p> <p>Szemle</p> <p>Szabics Imre: A trubadúrlíra és Balassi Bálint (<i>Bánki Éva</i>) 508</p> <p>Naplók és útleírások a 16–18. századból (<i>Kulcsár Péter</i>) 512</p> <p>Haiman György, Muszka Erzsébet, Borsa Gedeon: A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773; A nagyszombati egyetemi nyomda betűmin-takönyve, 1773 (<i>Vásárhelyi Judit</i>) 515</p> <p>A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium-a (<i>Szabó G. Zoltán</i>) 519</p> <p>Orosz László: A Bánk bán értelmezéseinek története (<i>Kerényi Ferenc</i>) 520</p> <p>Fenyő István: A centralisták. Egy liberális csoport a reform-kori Magyarországon (<i>Deák Ágnes</i>) 523</p> <p>Fábr Anna: „A szép tiltott táj felé”. A magyar irónők története két századforduló között (1795–1905) (<i>Ratzky Rita</i>) 531</p> <p>Szabó Zoltán: A magyar szépírói stílus történetének fő írányai (<i>Kemény Gábor</i>) 534</p>
SZERKESZTŐSÉG	
1118 Budapest	
Ménesi út 11–13.	
Internet címünk:	
http://www.iti.mta.hu/~itk/	
Elektronikus levélcímünk:	
itk@iti.mta.hu	

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

NEOLATIN DÓZSA-EPOSZ – HOMÉROSZI PARÓDIA ÉS LUCANUSI TÖRTÉNETI IRÓNIA

A magyarországi humanizmus első virágkorában, azaz Vitéz János és unokaöccse, Janus Pannonius idején még nem jött létre – kicsit óvatosabban fogalmazva: nem maradt ránk – eposz. Az óvatosság két szempontból is indokolt. Először is: Janus Pannonius nagyarányú panegyricusai közül az egyikről, a Jacobus Marcellus velencei patríciusra írottról már a költő korábbi kutatói közül az egyik legérdemesebb, a század elején a műről értekező és azt magyarra fordító Hegedűs István is megállapította, hogy túlnó a szokványos panegyricuson, és többé-kevésbé nagyeposzi kellékeket használ.¹ Ezt a megfigyelést azután Marianna D. Birnbaum továbbfejlesztette a költőről írott monográfiájában.²

A másik körülmény, ami indokolhatja fogalmazásunk óvatosságát, az az, hogy a nagy 16. századi humanista, Janus műveinek kiadója, Johannes Sambucus azt állította, hogy ő még látta Janus *Annales* című eposzát, amely a magyar történelemből vette tárgyát.³ Noha azóta még senki nem találta meg ezt a legendás szöveget, a kutatás egyáltalán nem utalja Sambucus állítását a megalapozatlan híresztelések közé. Pár éve, egy Alexander Cortesiusnak (Alessandro Cortese) a magyar eposzirodalomra gyakorolt hatásáról írott tanulmányomban magam is fölvettem néhány gondolatot a rejtélyes, elveszett *Annales* kapcsán. Egyrészt tipológiai hasonlóságot találtam Cortese műve (*De laudibus bellicis Matthie Corvini Hungariae regis, 1487–1488*) és Janus Marcellust dicsőítő költeménye között; véleményem szerint ezt a közös epikus mintakép indokolja, tehát a claudianusi panegyricus, másrészt könnyen lehetséges, hogy Alessandro Cortese, a Janust nagyon nagyra becsülő bíboros-humanista Paolo Cortese öccse ismerte is Janus Pannonius műveit. Mindenesetre a Cortese-mű Hunyadi-házat dicsőítő epikus eljárásai, valamint Janus egy töredékes, a „három lándzsa”-legendát alapul vevő elégiája és más művei kapcsán megkockáztattam azt a feltevést is, hogy az elveszett *Annales* a magyar történelmet nem egyszerű annalista modorban dolgozhatta fel, hanem kreált egy nemzeti epikus ösbűnt, amelyből az idők folyamán és végső soron Hunyadi János és Mátyás erénye folytán úgy szabadul meg a nemzet, mint ahogyan a *pius Aeneas* a garanciája a római birodalom fennállásának, illetve hogy a magyarok, azaz a hunok játsszák el az emberiség bűneiért Isten előtt az engesztelő áldozat szerepét, ahogyan erre Janusnak a *De inundatione* című

¹ JANUS PANNONIUS, *Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra*, fordította, kiadta és bevezette HEGEDŰS István, Bp., 1897.

² Marianna D. BIRNBAUM, *Janus Pannonius, Poet and Politician*, Zagreb, 1981.

³ Vö. HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 255–256; vö. CSAPODI Csaba, *Janus Pannonius elveszett „Annales patriae”-ja*, ItK, 1985, 472–479.

nagy elégiája utal.⁴ Hozzátenném, hogy akár így, akár úgy akarta továbbfejleszteni Janus a claudianusi eposzmodellt egy valószínűbb, klasszicista nagyeposz irányába, mindenesetre már rendelkezésre állhatott – mint az elbukott vállalkozás mintája – Tito Vespasiano Strozzi *Borsiasa* is, a ferrarai *Aeneis*-imitáció.⁵

Mindenesetre az első, ténylegesen reánk maradt és 1519-ben, Bécsben ki is nyomtatott magyarországi humanista eposzt Stephanus Stieröxel – latinosított nevén Taurinus – morva származású humanista írta. A *Stauromachia id est Cruciatorum servile bellum* című mű az 1514. évi magyarországi parasztháborúból, azaz Dózsa György „keresztes-hadának” a nemesi osztály ellen vezetett háborújából meríti tárgyát.

Az eposz eleinte elsősorban mint történeti forrás futott be hatalmas karriert a magyar nemzeti tudat történetében. Attól kezdve ugyanis, hogy Johann Christian Engel 1809-ben újra kiadta az időközben szinte hozzáférhetetlenné vált régi nyomtatványt, a magyar történetírás, prózairodalom és költészet egyik legfőbb ösztönzőjévé vált; a magyar polgárosodás, a modern Magyarország megszületésében oly fontos, központi szerepet betöltő antifeudális Dózsa-felkelés tematikájában írott, önvizsgáló művek generálójává lett.⁶

Semmi furcsa nincs abban, hogy a legutolsó évtizedekben, amikor a kommunista történetírás magától értetődő módon igyekezett a megvalósult szocializmus egyik legfőbb történeti előzményeként feltüntetni a Dózsa-féle parasztháborút, igen népszerű maradt Taurinus eposza. Elkészült Geréb László első – különben rengeteg hibát, félreértést tartalmazó – fordítása is és hozzá egy olyan kommentár, amely határozott polgári, illetve a lázadók iránt tanúsított parasztpárti tendenciákat tulajdonított a műnek.⁷

Két, tragikusan korán meghalt tudós számolt le a szinte mítosszá növekedett Taurinus-félreértéssel: a történész Szűcs Jenő és az irodalomtörténész V. Kovács Sándor. Szűcs Jenő bebizonyította, hogy hiába áll Taurinus eposza – mint elbeszélő forrás – a benne tárgyalt 1514-es eseményekhez legközelebb a fennmaradt ilyen típusú művek közül, értesülései mégis másodlagosak és irodalmilag topikusan megformáltak. Ezért törölni kell például a ténylegesen megtörtént események sorából Dózsa ún. ceglédi beszédét, amely pedig korábban a felkelés központi jelentőségű eseményének és az egész parasztháború ideológiai összefoglalójának számított.⁸ V. Kovács Sándor három nagy tanul-

⁴ Vö. SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták*, Bp., 1993, 30–32.

⁵ Vö. HUSZTI, *i. m.*, 122–129; Walther LUDWIG, *Die Borsias des Tito Strozzi*, München, 1977.

⁶ Az első kiadás: *Monumenta Ungrica*, ed. Joh[annes] Christianus ENGEL, Viennae, 1809, 111–184, 445–479.

⁷ TAURINUS István, *Paraszi háború: Hőskötemény Dózsa György harcáról, tetteiről, haláláról*, ford. GERÉB László, Bp., [1946]; vö. GERÉZDI Rabán kritikáját: *I.*, 1947, 76–78; *Századok*, 1947, 301–302; valamint CSONKA Ferenc cikkét: *A Dózsa-forradalom első eposzának fordítása*, *I*K, 1972, 653–680; vö. KULIN Ferenc, *Hódíthatatlan szellem (Dózsa György és a parasztháború reformkori értékeléséről)*, Bp., 1982.

⁸ SZÜCS Jenő, *Dózsa parasztháborújának ideológiája = Sz. J., Nemzet és történelem*, Bp., 1974, 601–667. Mindenesetre igen tanulságos, hogy egy költő, a *Dózsa feje* szerzője, aki föltehetőleg MÁRKI Sándor Dózsa-könyvét használta forrásul (vö. JUHÁSZ Gyula *Összes művei*, II, sajtó alá rendezte ILJA Mihály, PÉTER László, Bp., 1963, 198, 509), már igen korán, minden történetzt megelőzve ráértett Taurinus művének igazi jellegére: vö. JUHÁSZ Gyula, *Csevegés* (1822. december 26.) = JUHÁSZ Gyula *Összes művei*, VI, sajtó alá rendezte GREZSA Ferenc, Bp., 1969, 541–543. Idézem: „Dózsa György székely nemesből és keresztes vezérből a főúri kastélyok kiszolgáló historikusa faragott embertelen vadállatot...” (*i. m.*, 542).

mányban tisztázta Taurinus curriculumát, elemezte a bécsi egyetemen szerzett humanista műveltségének jellegét, kiemelte Vadianus, illetve aláhúzta Celtis hatásának jelentőségét, rámutatott Taurinus görög műveltségének fontosságára, hangsúlyozta Sallustius *Catilinájának* hatását az eposz jellemformálására, végül pedig leszámolt a „plebejusokhoz” húzó költő legendájával, bizonyítva, hogy főpapi pártfogói, elsősorban Bakócz Tamás bíboros, majd Várdai Ferenc erdélyi püspök nézeteivel azonosult az események beállításánál – hogy csak néhány fontos eredményt emeljünk ki tanulmányaiból.⁹

Az eddig említett szakirodalomhoz hozzátehetjük még Juhász László példászerű kritikai kiadását,¹⁰ Muraközy Gyula újabb és korrekt magyar fordítását,¹¹ valamint Császár Zoltán alapvető – később még emlegetendő – tanulmányát a *Stauromachia* irodalmi forrásairól.¹² Az eposz ezen kívül említést kap Franz Babinger német Taurinus-életrajzában,¹³ Marianna D. Birnbaumnak a magyar és a horvát humanizmusról szóló angol könyvében,¹⁴ valamint néhány, a morva humanizmusról szóló cseh könyvben is.¹⁵ Összefoglaló módon mégsem fogta fel eddig senki olyan jól az eposz jelentőségét, mint a 20. századi magyar irodalomtörténet-írás legnagyobb alakja, Horváth János. Mivel az egész magyar irodalmi fejlődés távlatából tekintette a művet, ezért vehette észre benne egyrészt az ősi dicsőségre, tehát Attilára tett célzásokat, másrészt az elpuhulás, a hanyatlás, a romlás jellemzőit, amelyekkel a költő saját korát vádolta. Ezzel meg is jelölte a további kutatás útját, azaz annak a helynek a közelebbi vizsgálatát, amely Taurinust a magyar hőseposzi műfaj formálásában megilleti. A továbbiakban az ő biztatásával élve („Mindenesetre alaposabb tanulmányt érdemelne az eddigieknél” – írta¹⁶) szeretnők megvizsgálni az eposzt, mégpedig a benne érvényesülő Lucanus-hatást nyomon követve.

Ami a műfajt illeti, az eddigieknél komolyabban kell venni a kritikai kiadás szerzőjének, Juhász Lászlónak a megállapítását, aki az előszóban – ha magyarra fordítjuk – a következőket írta: „Az egész eposz – amint Taurinus be is vallja – a legnagyobb részt mozaik-munka ókori és humanista költők és írók mondásaiból és verssoraiból, amelynek – hogy úgy mondjam – csontozata Homérosz *Békaegérharca*, amelyet Ioannes Capnio (Reuchlin) latinra fordított és Vadianus 1510-ben Bécsben kiadott.” Ehhez még a következő lábjegyzetet csatolta: „Bartholomeus Frankfordinus Pannonius Vadianus 1510-es

⁹ V. KOVÁCS Sándor, *Taurinus és Sallustius „Catilina”-ja*, ItK, 1956, 319–322; Uő., *A Dózsa-háború humanista eposza*, ItK, 1959, 451–473; Uő., *Forschungsprobleme des Humanismus der Jagello-Zeit vom Gesichtspunkt der vergleichenden Literaturgeschichte*, Acta Litteraria, 1963, 399–403; Uő., *Taurinus görög műveltsége*, Antik Tanulmányok, 1968, 87–90.

¹⁰ Stephanus TAURINUS Olomucensis, *Stauromachia id est Cruciatorum servile bellum (Servilis belli Pannonici libri V)*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Bp., 1944 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum).

¹¹ *Stauromachia, avagy a keresztetek paraszti háborúja*, ford. MURAKÖZY Gyula = *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., 1982, 227–289.

¹² CSÁSZÁR Zoltán, *A Stauromachia antik és humanista forrásai*, Bp., 1937.

¹³ Franz BABINGER, *Der mährische Humanist Stephan Taurinus und sein Kreis*, Südost-Forschungen, 1954, 62–93.

¹⁴ Marianna D. BIRNBAUM, *Humanists in a Shattered World: Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, Ohio, Slavica Publishers, Inc., 1985, 22–28.

¹⁵ Ivo HLOBIL, Eduard PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha, 1992.

¹⁶ HORVÁTH János, *Az irodalmi műveltség megoszlása: Magyar humanizmus*, Bp., 1988², 206.

kiadásából újra kinyomtatta a Iohannes (sic!) Capnio által lefordított *Békaegérharcot*. Taurinus bizonyára Vadianus kiadását használta, mivel már 1514 vége előtt elkezdte megalkotni a *Stauromachiát*.¹⁷

Véleményem szerint a *Békaegérharc* nem csupán a címválasztásra hatott. Már maga a cím is hordoz némi ironikus jelentést, hiszen eljátszik az alapul vett görög szó kettős, szent és borzalmas jelentésével. Figyelembe kell vennünk ugyanis, hogy a görög *sztaurusz* szó nem csupán keresztet jelent, hanem karót is, mint ahogyan ezzel Taurinus maga tisztában volt. Így ír ugyanis az eposzt követő *Index Abcdariusban*: „*Stauromachia Graecis, Latinis crucis pugna dici potest, nam illi stauron crucem subliciam, id est, palum ligneum fixum ac erectum dicunt. Hinc staurotypus cruci similis et staurus crucifigo, staurotus crucifixor, carnifex, lictor. Vide lib. 2. vers. 199.*”¹⁸ Mivel az eposz sok-sok borzalmas és idegfeszítő leírása között központi helyet kaptak a karóba húzási jelenetek, érthető a cím baljós kétértelműsége. A Dózsa-felkeléssel foglalkozó későbbi szakirodalomból csupán Szűcs Jenő vette észre – a korabeli források gondos hermeneutikai elemzése nyomán –, hogy a „keresztesek” sajátos szimbolikája éppen a kereszt és a karó kettségére épült!

Ha komolyan vesszük Juhász megállapítását, mely szerint mintegy a mű csontozatát alkotja a Homérosznak tulajdonított hellenisztikus eposzparódiával való konkordancia, akkor meg kell kissé vizsgálnunk a *Batrachomyomachia* (hadd írjuk most latinosan) újabb szakirodalmát. Glenn W. Most azt írja, hogy noha a klasszika-filológia kutatási módszereit igen sokáig nem befolyásolta az úgynevezett formalista iskola, éppen e Homérosz-paródiánál tört meg a jég valamivel több, mint tíz éve, mivel egy olasz kutató akkor publikálta a műnek szentelt elemzését, amelyben elsőként alkalmazta Bahtyin Rabelais-könyvének tanulságait.¹⁹ Most továbbmegy, amennyiben Sklovszkijtól Kristeváig tájékozódva a paródiaértelmezések körében leszögezi, hogy a homéroszinak tartott mű egyrészt feltételezi – mint az adekvát olvasás velejáróját – az állandó visszavonatköztatást mind az *Iliászra*, mind az *Odüsszeiára*, azzal a megfordítással, hogy a művecske első fele felel meg az *Odüsszeiának* a vízi utazással, második fele az *Iliásznak* az ostrommal; másrészt az állatmeséből ismert legkisebb állatok hősként való felhasználása magával hoz valamit az eredeti műfaj, azaz az állatmese társadalomkritikájából; harmadrészt a műfajteremtés gesztusa egybevág a hellenisztikus kor – Kallimakhosz által is kifejezett – eposzellenességével, illetve a kis műfajok felmagasztalásával. Ez még nem elég: hiszen végül is – ellentétben a valódi homéroszi művekkel – a „bűnös” nem bűnhő-

¹⁷ Ladislaus JUHÁSZ, *Introductio = TAURINUS, Stauromachia*, id. kiad., XII–XIII; vö. Bartholomeus FRANKFORDINUS PANNONIUS, *Opera quae supersunt*, ed. Anna VARGHA, Bp., 1945, 18–23.

¹⁸ TAURINUS, *Stauromachia*, id. kiad., 65. Magyar fordításban: „A stauromachia görögül annyi, mint latinul »kereszt-harc«, mert a görögök »sztaurusz«-on keresztet értek, azaz rögzített és fölállított facölöpöt. Ebből származik a »sztaurotüposz«, vagyis keresztet hasonlatos, illetve a »sztauró«, azaz keresztet feszíték ige, a »sztaurótesz«, amelynek jelentése pedig keresztet feszítő, hóhér, poroszló. Lásd a II. könyv 199. sorát.”

¹⁹ Glenn W. MOST, *Die Batrachomyomachia als ernste Parodie = Literaturparodie in Antike und Mittelalter*, Hrsg. Wolfram AX, Reinhold F. GLEI, Trier, 1993, 27–40, vö. 31, 15. j.; [OMERO], *La Battaglia delle rane e dei topi, Batrachomyomachia*, ed. M. FUSILLO, Milano, 1988.

dik, csak az ártatlanokat sújtja általános pusztulás; valamint – és ez nagyon fontos – az isteni machina teljesen ironikus alkalmazása leleplezi az olimposzi istenvilág ürességét.

Taurinusnál – ellentétben bevallott fő mintájával, Lucanusszal – mégis van isteni apparátus, ha nem is túl gazdag! Jupiter akarata viszont ugyanúgy *nem* valósul meg, mint a *Békaegérharcban*; kiadja ugyan parancsait, de ezeket senki sem hajtja végre; ugyanolyan tehetetlen, mint földi mása, Ulászló király. Azt is megkockáztathatjuk, hogy egyéb hasonlóságok is akadnak a homéroszi paródiával. A mű első része itt is egy tengeri utat is magában foglaló utazás. Bakócz Tamás nagy ígéretekkel és tervekkel jön haza Rómából, átkelve a veszélyes Adrián, szándéka azonban ugyanúgy az ellenkezőjére fordul, mint a *Békaegérharc* szerencsétlen vízbefúlt áldozatáé. A sokáig teljesen hiábavaló tanácskozássok üres pátosza ugyanolyan csúfondáros, mint a görög minta heroizmust és végletes kisszerűséget keverő megoldásai. De sorolhatnók tovább azokat a megoldásokat, amelyek „komoly” eposzba nem, annál inkább eposzparódiába illenek: az I. ének végén teljesen lesújtó képet fest a költő a gyáva királyról és udvaráról – utána a II. ének végén az égisz magasztalja őket. A III. énekben a részletesen ábrázolt puhány udvari élet, az összes tehetetlenség-toposz ellenére Dózsa beszéde az igazi nemességről azokat a bűnöket veti a nemesek szemére, amelyeket ő már – a fáma szerint – elkövetett. A nemesi fél – Akhilleuszhoz hasonlító – hőse, Báthory a mocsárba bújva menti meg életét. A körmöci polgárok életmódja a III. ének végének ábrázolása szerint valóságos epikureus büntánya. Amikor a magát megadó paraszt kegyelmet kér, válaszul hősileg leszúrják. Dózsa elfogatása előtt igazi Szardanapálként viselkedik stb. Ha mindezt összevetjük a „sztauroszt” kettős jelentésével, akkor Dózsa bizonyos antikrisztusi vonásokat ölt magára.

Éppen ezért ki kell törnünk az eddigi szakirodalom bűvös köréből, amely a vélt paraszttellenesség, illetve vélt parasztbarátság két sarkpontja köré próbálta csoportosítani az eposz világnézetére vonatkozó érveket. Ebben segítségünkre lehet az *Index Abcdarius* egy újabb utalása. Taurinus ugyanis a G betűnél Germaniáról tesz egy igen fontos utalást, amelyet eddig nem vettek figyelembe. Magyar fordításban így hangzik: „Azonban – ó borzalom – elkövetkezett az, amit csak szánalommal és méltatlankodással tudunk említeni, hogy a németek ezen [ti. fentebb részletezett – Sz. L.] ékességüket és herculesi erejüket hivatalvadászattal, kéjelgéssel, bordélyozással, ivással, a folyamatos és legkülönbélebb viszályokkal, a fejedelmi házak pártütésével ha még nem is pusztították el egészen, de igencsak tönkretették. Ezt az ügyet – amely mind szánakozásra, mind dörgedelemre a legméltóbb – Matthias Lang főtisztelendő és nagyságos hercegérseknek, Németország pápai legátusának titkára, az én barátom, Riccardo Bartolini, nemzetének örökös díszje, olyan férfiú, aki műveltebb minden honfitársánál, akit a mi korunkban Latium szült, valamint a legékesebben szóló, egy olyan nyilvános beszédben siratta el szellemesen, egyben igen hasznot hozóan, amelyet élő ajakkal mondott el a minap, a múlt évben Augsburgban rendezett dicsőséges birodalmi gyűlésben a legkegyesebb Miksa császár és számtalan német fejedelem előtt. Ezt, valamint a gyűlés aktáit kinyomtatva láthattam.”²⁰

²⁰ „Sed, proh nefas, subiit cum miseratione indignatio, quod Germanicus ille decor Herculeumque robur ambitu, luxurie, ganeis, Baccho, continuis variisque simulatibus ac domesticis principum factionibus nedum extinctus, sed oppressus videatur. Quam rem tum commiseratione tum obiurgatione dignissimam reveren-

Bartolini nevét a Dózsa-felkeléssel kapcsolatban csupán Kardos Tibor és Szűcs Jenő emlegette; Kardos azt is megjegyezte, hogy egy külföldi humanista – mint például Bartolini – sokkal nyíltabban kárhoztathatta a magyar nemesség bűneit, mint az itthoniak. Ők azonban nem az augsburgi gyűléssel kapcsolatos írásaira gondoltak, hanem az *Odeporiconra*, amelyben Lang bíborosnak, mecénásának útjával kapcsolatban valóban hosszú kitérést szentel a Dózsa-féle parasztháborúnak.²¹ Pedig ez a két augsburgi beszéd valóban igen gazdag magyar vonatkozásokban, illetve megkockáztathatjuk azt is, hogy egyfajta kulcsot ad Taurinus eposzának alap-beállítottságához.

Riccardo Bartolini szülővárosában, Perugiában tartott fenn humanista iskolát, majd később oda is tért vissza. Közbeesik azonban németországi tündöklése. Nagybátyja révén Matthias Lang gurki püspök és salzburgi érseki kormányzó, németországi pápai legátus titkára lett, és egyúttal egyik vezető személyisége a Miksa császár udvara körül csoportosuló késő humanista írói társaságnak. Legjelentősebb műve az *Austrias* című tizenkét énekes vergiliusi nagyeposz, amelynek tárgya a bajor örökösödési háború, ahol Miksa császár legyőzte a vele szembeszegülő Rupert (Bartolininál: Róbert) herceget. A nem túl nagy jelentőségű eseményt maga a humanista velleitású és – a német költészet művelése mellett – latin irodalmi babérokra is törő császár avatta az uralkodóháza és a személye körüli propaganda fő mozzanatává. Bartolini úgy tárgította ki tárgyát, hogy végzetszerű láncba fonta mindazokat a hajdani háborúkat, amelyek Ausztria – vagyis az Ausztriai Ház – ellen folytak, és amelyeket a bajor herceg fölött aratott győzelmével Miksa egyszer s mindenkorra lezár, és így megalapozza a rómain nagyságában és jelentőségében majd felülmúló, hatalmas ausztriai világbirodalom megteremtését. Miksa annyira fontosnak tartotta ezt a művet, hogy megbízta kedves udvari emberét, Jacobus Spiegelt, hogy írjon hozzá kommentárt. A mű el is készült, de csak jóval a császár halála után jelent meg.²²

dissimi illustrissimique principis et domini domini Matth. Langi cardinalis etc. per Germaniam legati ab epistolis meus, inquam, Richardus Bartholinus perpetuum suae gentis decus, utpote vir non solum omni, quos nostra tempestate Latium genuit, eruditissimus, verum etiam facundissimus tam lepide, quam frugi deflevit publica contione, quam ipse nuper in gloriosissimis comitiis proximi anni mense Augusto Augustae Vindelicorum celebratis pro pientissimo Caesare Maximiliano coram innumero principum Germanorum coetu perorabat. Eam simul et comitorum eorundem syntagma Aeneis excusa prelis mihi vidisse contigit.” TAURINUS, id. kiad., 58–59.

²¹ Vö. KARDOS Tibor, *A magyarországi humanizmus kora*, Bp., 1955, 371; SZÜCS, *i. m.*, 611. Érdekes, hogy az ÁBEL Jenő–HEGEDŰS István-féle *Analecta nova* – noha közül részleteket Bartolini útleírásából – a Dózsára vonatkozó részt mellőzi.

²² Vö. Stephan FÜSSEL, *Dichtung und Politik um 1500, das „Haus Österreich“ in Selbstdarstellung, Volkslied und panegyrischen Carmina = Die österreichische Literatur: Ihr Profil von den Anfängen im Mittelalter bis ins 18. Jahrhundert (1050–1750)*, unter Mitwirkung von Fritz Peter KNAPP hrsg. von Herbert ZEMAN, I–II, Graz, 1986, 803–831; Gerhild SCHOLZ WILLIAMS, *Vergil in Wien: Bartholinis Austriados Libri XII und Jacob Spiegel's Kommentar = Acta conventus neo-Latini Guelpherbytani*, ed. Stella P. REVARD, Fiedel RÄDLE, Mario A. DI CESARE, Binghampton, N. Y., 1988, 171–180; Stephan FÜSSEL, „*Quo me Phoebe rapis...*“ Überlegungen zum Dichterselbstverständnis im italienischen Späthumanismus = *Acta...*, 33–43; Johann RAMMINGER, *Humanist Poetry and Its Classical Models: A Collection from the Court of Emperor Maximilian, I. = Acta conventus neo-Latini Torontonensis*, ed. Alexander DALZELL, Charles FANTAZZI, Richard J. SCHOECK, Binghampton, N. Y., 1991, 581–593.

Már ebben az eposzban is találunk magyar vonatkozásokat. Az első énekben Ausztria balsorsának okai között szerepel Mátyás király! Bellona istennő általában azért irigykedik a germánokra, mert azelőtt ő maga mindenütt győzött, egész népeket irtott ki, mint például a hunokat. A germánokkal eddig mégsem bírt, noha a hunok is germán nyelven beszéltek. (A költő szövegéhez Spiegel azt a kommentárt fűzi, hogy semmi alapja nincs a hun és a magyar nyelv azonosságának.)²³ Van egy még izgalmasabb vonatkozás, amely már Dózsával kapcsolatos. A költő Róbert császárellenes mozgolódásával kapcsolatban megjegyzi, hogy Miksa ellen a herceghez csatlakoztak a merész karintiaiak is (a *Carnusque audax*). Spiegel azt a megjegyzést fűzi ehhez, hogy arról a karintiai parasztfelkelésről van szó, amely a nem régen lezajlott magyarországi földesúrellenes mozgalmakat követte. A magyar parasztháború szerinte hatalmas mézszárlást okozott. Több mint negyvenezer embert öltek meg, a lázadók azonban később elnyerték méltó büntetésüket. Spiegel szerint a költő korábban készült költeményébe ezt a verssort később szúrta be. Megjegyzi azt is, hogy többek között Bartolini is beszámolt a parasztháborúról útleírásában.²⁴

Bartolini tehát olyan jelentősnek tartotta a szomszédos országban dúló parasztháborút, hogy még fő művében is célzott rá, mint olyan akadályozó tényezőre, amely rossz példát adott a Habsburg-ház világhatalmát akadályozni akaró, égi és földi ellenségeknek! Bartolini – olasz humanistaként – azért becsülte Miksát, mert felszámolta a német barbárságot és igyekezett érvényesíteni a humanizmus és a pápaság univerzalisztikus törekvéseit, és számára azért volt fájdalmas minden összeesküvés, elpártolás, egyszóval polgárháború – a parasztlázadást is ebbe a kategóriába sorolta –, mert szétforgácsolta a kereszténység erejét, amelyet pedig iszonyatos veszély fenyegetett: a török hódítás!²⁵

Bartolininak az augsburgi birodalmi gyűléssel kapcsolatos írásait tehát ebből a szempontból kell megítélnünk. Az elsőben (*Responsio*) azt beszéli el, milyen választ adtak a birodalmi fejedelmek a pápa, X. Leó felszólítására, amelyet a bíboros-követ tolmácsolt. E szerint hiába ecsetelte ő ékesszólóan a török veszélyt, a fejedelmek – 1518-ban vagyunk, egy évvel Luther fellépte után! – csupán azt hajtogatták, hogy Róma és a pápai udvar milyen iszonyatos bűnökben és korrupcióban fetreng, előbb a kereszténység fővárosának kell megtisztulnia, csak azután álljon elő bármilyen kéréssel.²⁶ Bartolini a fejedelmeknek szóló szónoklatában drámai képet festett a török veszély rettenetességéről, és prófétikusan ostromozta azt a magatartást, amely kiszolgáltatja a szomszéd országokat, elsősorban Magyarországot a rettenetes pogány fenevadnak. Idézzünk belőle magyarul: „Ezen kívül a halandók életében semmi sincs elítélendőbb, mint az, amikor közönyös szemmel figyelik mások szerencsétlenségét. Tudom azt, hogy amíg mi egymás között

²³ Ricardi BARTHOLINI Perusini *De bello Norico, ad divum Maximilianum, Austriados libri duodecim, cum Scholiis Iacobi SPIEGELIS Selestadiensis* (1531) = *Veterum Scriptorum, qui Caesarum et Imperatorum Germanicorum res per aliquot secula gestas, literis mandarunt, Tomus unus, Ex Bibliotheca Justi REUBERI* [...], Francofurti, 1584, 477–478.

²⁴ *I. m.*, 537.

²⁵ *Vö. i. m.*, 478 skk.

²⁶ *Responsio Principum Germaniae, [...] 1518 Per [...] Richardum BARTHOLINUM [...] in literas relata, App. H. 1631.*

ellenségeskedünk, amíg mással sem törődünk, mint az egymás kiirtására való bujtotgatással, addig a törökök el fogják foglalni Magyarországot, és azt is tudom, hogy ti – ahogy most látszik – ezzel kevéssé vagy egyáltalán nem fogtok törődni; azonban nagyon jól véssétek agyatokba, hogy Magyarország a ti szomszédotok, és tudom azt is, hogy Olaszország is török iga alá kerül, de ez országot más sem választja el a ti Németországotoktól, mint az Alpok.” Hozzáteszi még azt is, hogy az Alpok mit sem számít, hiszen a törökök annak idején átkeltek a Tauruson, és Hannibál módjára képesek lesznek átkelni az Alpokon is! Bibliai modorban átkozza a vak szíveket, amellyel a németek azt kockáztatják, hogy elveszítik a keresztény szabadságot és Isten irgalmát.²⁷

Taurinus tehát – véleményem szerint – nem véletlenül idézi Bartolinit. Az általa polgárháborúnak tartott magyar parasztháborúban szerinte ugyanazok a sátáni erők törtek felszínre, amelyek a kereszténységet akarják megdönteni a török által. Ezért egyformán hibásnak tartja mindkét felet: az elpuhult és tirannikus nemeseket ugyanúgy, mint a kegyetlen parasztokat és vezérüket, Dózsát. Talán még Dózsa alvilágjárása is Bartolini eposzából kapott ihletést, ahol Róbert járja meg az alvilágot. Ugyanúgy negatív festésben és nem vergiliusi modorban, mint a parasztkirály.

Taurinus – kiszakadván a Celtis hagyományait tovább ápoló, Miksa császár pártfogását is élvező bécsi és bécsi kisugárzású humanista körből – vonzalmait Erdélyben is megtartotta. Számára – mint ez *Indexéből* is kiderül – Mátyás nem negatív, hanem pozitív hagyomány. A hun–magyar nemzet, azaz nemesség elfajulását azonban ugyanolyan tragikus színekkel festi, mint Bartolini a németekét. Ebben az összehasonlításban elnyeri funkcióját az eposz végén felvillantott aranykori látomás is, amellyel az ifjú II. Lajostól reméli a történelem logikájának megfordítását és Magyarországnak a Jagelló–dinasztia alatti felvirágzását. De ez is csupán halványabb másolása és a lehetőség szerint a Mátyás-hagyománnyal való összeillesztése az Erasmusszal is kapcsolatban álló olasz humanista által kifejlesztett, erőteljes Habsburg-utópiának.²⁸

Lucanus – akárcsak egész Európában – a középkori magyar irodalomban is igen népszerű szerző volt. Régóta ismert például, hogy a *Könyvecse a szent apostoloknak méltóságáról* című kódexben található, az első magyar hexameteres sorként nyilvántartott

²⁷ Richardi BARTHOLINI Perusini *Oratio ad imp. Caes. Maximilianum Aug. ad potentis. Germaniarum Principes, de expeditione contra Turcas suscipienda* (1518), App. H. 121; vö. Alexander APPONYI, *Hungarica*, III, München, 1925, 86 skk.

²⁸ Vö. FÖGEL Sándor, *Celtis Konrád és a magyarországi humanisták*, Bp., 1916; KLIMES Péter, *Bécs és a magyar humanizmus*, Bécs, 1934. – Fögel József latin nyelvű értekezésében érzékenyen vonja meg a párhuzamot Miksa és Ulászló mecenatúrája, illetve humanizmuspártolása között, idézve Palackyt is, aki szintén kifakadt Ulászló művészet iránti érzéketlensége ellen, és abban a paradoxonban konkludál, hogy a sors úgy hozta: Mátyás zsenialitásának örököse Miksa lett! Lásd Josephus FÖGEL, *Quomodo rex Wladislaus II. cancellariaeque eius de rebus literariis meriti sint in Hungarica*, Bp., 1911, 37; Bartolini és Erasmus kapcsolatáról: *Opus epistolarum Desiderii ERASMI Roterodami, denuo recognitum et auctum per P. S. ALLEN*, II, 1514–1517, Oxonii, MCMX, 498–502; vö. *i. m.*, III, MCMXIII, 385–386. Elgondolkodtató végül, hogy már Dózsa monográfusa így írt a *Stauromachiáról*: „Epoepa helyett paródia”, lásd MÁRKI Sándor, *Dósa első költője*, Katholikus Szemle, III, 1889, 210–243, az idézet: 213.

fordítás Róma nagyságáról és hanyatlásáról a *Pharsalia* egy helyének fordítása.²⁹ Arra viszont Taurinus előtt nincs példa, hogy egy író művének felépítését és tendenciáját meghatározó módon – epikus műfaji mintaként – nyúlt volna Lucanushoz.

Taurinus művének ajánlásában (*Dedicatio*) kitér az imitált szerzők kérdésére, mégpedig úgy, hogy felsorolja, mely antik és humanista szerzőktől vett át fűsorokat vagy akár egész verssorokat. Idézem: „Ha arról értesülök, hogy szülöttem [ti. költeményem] tetszésre van – írja a dedikáció címzettjéhez, Brandenburgi György ögrófhhoz –, akkor az áltudósok és némely fűzfapoétáskodó szarkák vénasszonyos mesékhez hason fenyegetéseivel annyit törődöm, mint az indiai elefánt a szűnyoggal. Morogjanak csak azok: Vergilius, Catullus, Lucanus, Martialis, Horatius, Ovidius, Juvenalis, Ausonius, Persius, Silius Italicus, Statius, Claudianus, Pontanus és más klasszikus költők fűsoraiból állította össze Taurinus *Stauromachiáj*át. Azok pimasz szemtelenségét Vergilius mondásával zabolázzuk meg, melyet ő a Vergilius-gyalázókra szokott visszafordítani: szerfölött nehéz vállalkozás akár Jupitertől elragadni a villámot, akár pedig a herkulési kézből kitekerni a herkulesi buzogányt. De a hódoló lélek, a szegény szellem inkább tetten éretti magát a lopásnál, semhogy visszaadja, amit elvett. Én őszintén bevallom, hogy nehéz utamon Lucanust, a *Pharsalia* költőjét választottam vezéremül, s így első versétől fogva, elég szorosán vele tartottam e keresztes háborúmban. Taurinus versének elején ismersz mindjárt Lucanusra, jámbor és nyájas olvasó. Hasonlóképpen sokat kölcsönöztem a fentebb felsorolt többi költőből is, ahol céloknak megfelelek.”³⁰

Ez elég világos beszéd. A költő a pharsalosi háborút megéneklő római költőt választja zászlótartó vezéréül a pannóniai *rabszolga*-, azaz parasztháború megírásához. Azt a vádat, hogy műve csupán különböző idézetekből összefércelt cento, önérzetesen utasítja vissza, mivel önálló költői céljának megfelelően válogatott.

Császár Zoltán már említett kitűnő művében mégis más következtetésre jutott. Egyrészt még ki is bővítette a források körét (például Sallustiuszal, Mantuanusszal, Janus Pannoniusszal, sőt az evangéliumok néhány helyével), igen gondos, nagy filológiai akribiával összeállította a hatalmas számú kölcsönzés listáját, sőt párhuzamos oszlopokban közölve egymás mellé helyezte az egyes *Stauromachia*-sorokat és antik vagy humanista forrásukat. Végelemzésében azonban eredményeit Taurinus súlyos elmarasztalására használja fel, megállapítja ugyanis eredetiségének szinte teljes hiányát. Egyéni invencióját kizárólag a tárgyválasztásra korlátozza.³¹ Ami Lucanust illeti, leszögezi, hogy sorszámra nézve valóban messze vezet a többi forráshoz képest, ami a tipológiai hasonlóságot illeti, ott kiemeli a mitológia, az epikus machina csökkentett jelenlétét, illetve a varázslat kiemelt jelentőségét. Viszont – mivel, úgy látszik, nemigen érintette meg őt a 20. századi klasszika-filológia Lucanus-renaisszánsza – inkább csak azt hajlandó betudni Tau-

²⁹ Vö. HELMECZI István, *A klasszikus irodalom hatása magyar nyelvű irodalmunkra a XVI. század közepeig*, Bp., 1930, 29.

³⁰ *Stauromachia*, id. kiad., 3.

³¹ CSÁSZÁR, i. m., 44.

rinus érdemének, hogy kompozíciójában, ahol lehet, igyekezett elkerülni azt, amit Császár Lucanus legfőbb hibájaként látta, azaz a kompozíciótlanságot.³²

Az alábbiakban arra szeretnék vállalkozni, hogy az egyes kölcsönzések egy részét elemezve bemutassam, hogy egyrészt Taurinus valóban nem szolgálai módon emelt át – cento-készítőként – részeket a maga költeményébe, másrészt, hogy költői világnézete kialakításakor igen mélyen tanulmányozta a *Pharsalia* sugallatát, és ezt sikerrel használta fel saját költeménye megalapozásához. (A jelenlegi megszabott terjedelem sem azt nem engedi meg, hogy ismertessük a *Stauromachia* tartalmát, sem azt, hogy az igen nagyszámú Lucanus-imitációt végig analizáljuk. Talán a továbbiakban erre majd nyílik módunk.)

A *Stauromachia* invokációja és expozíciója – Császárral ellentétben – szerintem nem a szolgálai utánzásról nyújt kitűnő képet, hanem arról a típusú imitációról és aemulatióról, amelyet már Vergilius is használt – Knauer kitűnő könyvének megállapításait idézve – Homérosz utánzásakor:

Bella per Ungaricos plus quam servilia campos
magnumque duces scelerum plebisque profanae
colluviem et causas tantarum dicere rerum
fert animus [...] ³³

A *Pharsalia* I, 1–2. és 67. sorát utánozza, összevonva, önállóságát, tárgya eredetiségét viszont hangsúlyozza, hogy a Lucanusnál általánosságban mozgó *bűn*, a *scelus* fogalmát szétbontja a vezérek és a köznépek bűneire. Utána Múzsák helyett az Eumenidákat idézi fel (leírásukhoz Pontanustól kölcsönöz színeket).³⁴

Második példa: az I. ének 60–63. sorában, ahol a pénzvágyat jelöli meg mint a parasztlázadás legfőbb kiváltó okát, a *Pharsalia* III, 119–122. sorát utánozza.³⁵ Itt az a bravúros, hogy az idézettel nyomatékosít: az idézett helyen ugyanis Metellus védi a szenátus kincstárát a Caesar-pártiak betörésétől. Fosztogatás leírása egyébként később nem szerepel az eposz zsúfolt cselekményében: Taurinus e célzással oldotta meg. Máshol is megragadható, hogy Taurinus olyan vájtfülű, a teljes, illetve elérhető görög, latin és neolatin irodalmat értő olvasókra számított, akik az ő műve egy-egy sorának vagy passzusának megítélésekor felidézék magukban az utánzott – vagy akár torzítva parafrázelt – mintát. Jó példa erre a tulajdonképpen cselekmény kezdete. Bakócz Tamás esztergomi érseknek álmában egy jó szellem (*Eudaemon*) azt a tanácsot adja, hogy utazzék Rómba.³⁶ Tudjuk, hogy a parasztfelkelésre az adott okot, hogy Bakócz kijárta a pápánál: hirdessen a fenyegető török ellen keresztes háborút Magyarországon – általa mint legátusa által. Sokan nyíltan, mások burkoltan az események közepette, illetve utánuk azzal

³² I. h.

³³ *Stauromachia*, liber I, vv. 1–4, id. kiad., 5; vö. Georg Nicolaus KNAUER, *Die Aeneis und Homer: Studien zur poetischen Technik Vergils mit Listen der Homerzitate in der Aeneis*, Göttingen, 1964.

³⁴ Vö. CSÁSZÁR, *i. m.*, 4.

³⁵ *I. m.*, 5.

³⁶ *Stauromachia*, lib. I, vv. 80–100, id. kiad., 6–7.

vádolták Bakóczot, hogy az ő mérhetetlen ambíciói okozták az egész véres parasztfelkelést, sőt mi több, a paraszt származású főpap titokban – e vádak szerint – maga is rokon-szenvezett volna Dózsa paraszthadával. Taurinus mint Bakócz udvari papja, amennyire lehetett, védte urát a suttogó propaganda ellen. Azonban az *Eudaemon*-féle álom elég egyértelműen utal az *Iliász* II. énekében Agamemnont felkereső Hamis Álomra, amelynek hatására azután a görögök mérhetetlen pusztulása következik be. Taurinus itt egy kulcsfontosságú helyen – és ezúttal nem lucanusi célzással – ad nekünk, olvasóknak rejtett „használati utasítást” eposza célzatának megértéséhez.

De lássunk ismét egy olyan helyet, ahol szintén egy lucanusi helyet elaborál. Az I, 113–115. sorában, Róma leírásakor azt állítja, hogy már a pápa, II. Gyula jogara alatt van az egész ismert világ! És ezt a beteljesedett birodalmi aranykorra vonatkozó toposzt³⁷ a *Pharsalia* I, 20. alapján fogalmazza meg: Lucanus ott pedig éppen azt írja, hogy ha nem lett volna polgárháború, már az Araxes és a Nílus népei is Rómának engedelmessé válnának! A megfordítás arra utal, hogy a költemény hangnemétől éppen nem idegen a baljós ironia.³⁸

Hasonló ironikusan kétértelmű értelmezésre is utat nyit a *Stauromachia* I. énekének 191–197. sora, azaz a budai királyi palota pompájának ecsetelése. Az imitált előkép ezúttal ugyanis nem egyéb, mint a *Pharsalia* X. énekének 111–121. sora, Cleopatra palotájának leírása, ahol a buja királynő, Caesart is elcsábítandó, Pompeius megölése után – és a Caesar ellen tervezett merénylet előtt – ad pompás lakomát!³⁹

Az eposz negatív főhőse Dózsa György, akit Taurinus a *Székely* vezetéknev-változatból képezett *Zeglius* latinosított formában emleget. *Zeglius* bemutatásakor rögtön feltárul jellemének démonikus kettőssége. Ha a *Stauromachia* I. énekének 345–349. sorát vizsgáljuk meg, ezt a kettősséget, azaz a hősiesség és a hatalomvágy, az egyéni vitézség és az ostoba, végzetes célokat szolgáló makacsság összefonódását az utánzás alapjául kiválasztott két Lucanus-hely környezete is alátámasztja, amennyiben a tágabb kontextusra is tekintünk.⁴⁰ Az első a *Pharsalia* VII. énekének 237–239. sora, ahol Caesar a régen várt döntő ütközet, a pharsalosi csata előtt ég az uralomvágytól; a másik pedig a VI. ének 147. sora, amely Scaeva hősiességét jellemzi, aki egyidejűleg egy szál maga akadályozta meg a pompeiusi hadak győzelmét, ám olyan hős volt, aki rossz ügyet szolgált. Emlékeztetőül idézzük, hogyan búcsúztatja őt a költő: „Infelix, quanta dominum virtute parasti!”⁴¹

Hosszan idézhetnők még a példákat, de ezúttal elégedjünk meg a már említett, elhíresedett ceglédi beszéd, azaz az eposzban Dózsa–*Zeglius* második beszédének az elemzésével, a felhasznált, illetve célzás formájában felidézett *Pharsalia*-helyek szempontjából. Az első passzus arra lehet példa, hogyan fordul át Lucanus ironiája Taurinusnál nyílt

³⁷ *I. m.*, 7.

³⁸ Vö. CSÁSZÁR, *i. m.*, 6.

³⁹ Vö. *i. m.*, 7–8.

⁴⁰ Vö. *i. m.*, 9–10.

⁴¹ LUCANUS, *Phars.* VI, 262, vö. Marco Anneo LUCANO, *La guerra civile o Farsaglia*, introduzione e traduzione di Luigi CANALI, premessa al testo e note di Renato BADALL, Milano, 1981, 356.

gúnyba. A *Stauromachia* II, 92–93. sora ugyanis a *Pharsalia* VIII, 493–494. sorának imitációja az udvariság és a kegyesség összeegyeztethetlenségéről.⁴² Csakhogy ez Pothius egyiptomi udvaronc biztató beszédéből (*Suasoria*) való, aki a fiatal király előtt ezzel a maximával érvel Pompeius megölése mellett! Egy következő alkalommal viszont a humanista költő egyértelműen negatív értelemben vett helyet fordít át pozitív példázattá az ősi egyenlőségről: *Stauromachia* II, 107–111. sor,⁴³ a mintául vett három lucanusi sor (*Pharsalia*, X, 151–153)⁴⁴ ugyanis arra vonatkozik, hogy Caesar bezzeg részt vett az elcsábítására rendezett pompás lakomán, noha a tiszta lelkű régi rómaiak nem ültek volna le ilyen asztalhoz! Továbbá: amikor Dózsa felsorolja a nemesek bűneit, a *Stauromachia* II, 145–148. sorában két olyan *Pharsalia*-helyet imitál, ahol egyrészt arról esik szó, hogy a római zsoldos urát pénzért elárulva hajlandó egyiptomi szolgálatba állani, másrészt arról, hogy a jogarhoz hozzászoktattak már szemérmetlenek (*Pharsalia*, X, 407–408, ill. VIII, 452).⁴⁵ Tehát Taurinus itt is szándékosan elegyíti az urakra és a köznépre tett elítélő megjegyzéseket. A legárulkodóbb hely viszont a beszédnek az a része, amelyet Császár Zoltán „Dózsa kormányprogramjának” nevezett.⁴⁶ Ennek a *Stauromachia* II, 182–187. sorában található része ugyanis két olyan Lucanus-helyből van összeszöve, amelyek közül az első Lentulus végzetes tanácsa Pompeiushoz: a menekülés célpontjául azért javasolja vezérének Egyiptomot, mert az új király biztosan meg fogja őt védelmezni (*Pharsalia*, VIII, 452–453); a második imitáció alanya pedig a VII, 320–322. sora, ahol az irgalmatlan Caesar a pharsalosi csata előtt arra szólítja fel katonáit, hogy ha kell, még szüleiket is öljék meg!⁴⁷

Csak az egyes helyek imitációs értékének a kontextualitás alapján való mérlegeléséből egész könyv nagyságú tanulmányt lehetne írni; vonatkozik ez természetesen nemcsak a Lucanus-imitációra, hanem a többi, Taurinusnak mintául szolgáló költő kiaknázására is.

Ezúttal csupán ízelítőt tudtam mindebből adni, mint ahogy most a nagyobb kompozíciós elemek, illetve a *machina* kezelésére nézve is csak célzásokat engedhetek meg. Anynyi mindenesetre biztosnak látszik, hogy Taurinus epikus világnézete, illetve történelem-szemlélete is nagyon sokat köszönhet Lucanus irgalmatlan pesszimizmusának. Ezért ha alkalmaz is mitológiai apparátust – egyébként igen ritkán –, rögtön el is idegeníti. Ugyanis egy ilyen, minden oldalról romlott és egymást öldöklő társadalom voltaképpen *anti-heroikus*: tehát Jupiter sem lehet mindenható; elhatározásai, fenyegetései ugyanolyan

⁴² Vö. CSÁSZÁR, *i. m.*, 15.

⁴³ *I. h.*

⁴⁴ pone duces priscos et nomina pauperis aevi
Fabricios Curiosque graves, hic ille recumbat
Sordidus Etruscis abductus consul aratris

Pharsalia, id. kiad., 620.

⁴⁵ Vö. CSÁSZÁR, *i. m.*, 16.

⁴⁶ *I. m.*, 16–17.

⁴⁷ Sed dum tela micant, non vos pietatis imago
ulla nec adversa conspecti fronte parentes
commoveant; vultus gladio turbate verendos

Pharsalia, id. kiad., 424.

üresnek, sőt parodisztikusnak, mint – az ellenkező, illetve földi szinten – Ulászló király megbocsátó kegyessége, amelyre rögtön szörnyű, irgalmatlanul véres megtorlás következik. Helyenként az az érzésünk, hogy antieposzt, illetve paródiát olvasunk; például amikor a kínzások közben a tüzes vaskoronától kifolyik Dózsa agyveleje, de ő mégis életben marad, a hóhérok pedig egy ideig még élvezettel vagdossák.⁴⁸

A neolatin eposzirodalom egésze még feltáratlan. Az eddigi szakirodalom átnézése során még egyetlen példát sem sikerült találnom 15–16. századi, Lucanust imitáló latin eposzra. Azt viszont tudjuk – elsősorban David Quint 1993-ban megjelent, alapvető eposztörténeti monográfiája óta –, hogy a modern nyelvű eposzirodalmakban milyen óriási szerepet játszott a „vesztesek”, a „legyőzöttek” eposza, a *Pharsalia*.⁴⁹ Taurinus műve ezért nagyon figyelemreméltó a magyar epikus hagyományban, különösen ha tudjuk, milyen fontos mintája volt a következő században Lucanus a nemzeti nyelvű barokk eposz magyar megteremtőjének, Zrínyi Miklósnak.⁵⁰

László Szörényi

UNE ÉPOPÉE NÉOLATINE SUR DÓZSA – UNE PARODIE HOMÉRIQUE – UNE IRONIE HISTORIQUE DE LUCAIN

La première épopée humaniste de Hongrie qui nous subsiste – imprimée à Vienne en 1519 – fut écrite par un humaniste d'origine morave nommé Stephanus Stieröxel ayant pris le nom latin Taurine. L'œuvre intitulée *Stauromachia id est Cruciatorum servile bellum* a pour sujet la guerre de paysans de Hongrie de 1514, menée par György Dózsa contre la noblesse.

Cette étude traite de trois éléments parmi les sources humanistes. D'une part, elle démontre la similitude entre l'idée de base de l'œuvre et une parodie d'épopée hellénistique due à Homère. D'autre part, elle constate qu'un renvoi de Taurine concerne Ricardo Bartolini, personnage central d'une société d'écrivains humanistes tardifs regroupés auprès de la cour de l'empereur Maximilien. Dans la guerre de paysans hongroise, considérée par Bartolini comme une guerre civile, d'après lui émergent les mêmes forces diaboliques qui cherchent à détruire la chrétienté à l'aide des Turcs. Ainsi Bartolini condamne les deux parties, les nobles mous aussi bien que les paysans cruels avec leur chef, György Dózsa. Troisièmement, l'épopée de Taurine imite la *Pharsale* de Lucain. Jusqu'à présent, nous n'avons pas trouvé un seul exemple pour une épopée latine du 15e ou 16e siècle qui imite Lucain, d'où son importance particulière dans la tradition épique hongroise.

⁴⁸ *Stauromachia*, liber V, 450–498, id. kiad., 41–42.

⁴⁹ David QUINT, *Epic and Empire: Politics and Generic Form from Virgil to Milton*, Princeton, 1993.

⁵⁰ KISS Farkas Gábor, *Zrínyi Lucanus-olvasata*, ItK, 1998, 411–421; vö. SZÖRÉNYI, *i. m.*, 15–24; CSONKA Ferenc, *A Stauromachia utóélete a magyar szépirodalomban = Klaniczay-émlékkönyv: Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., 1994, 143–167; NAGY ISTÓK János, *Lucanus noster*, ItK, sajtó alatt.